

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
ARCHEOGRAPHIC COMMISSION
M. HRUSHEVS'KYI INSTITUTE OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY
AND SOURCE STUDIES

UKRAINIAN ARCHEOGRAPHIC YEAR BOOK

NEW SERIES

ISSUE 3/4

UKRAINIAN
ARCHEOGRAPHIC
COLLECTION

VOLUME 6/7

KYIV 1999

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 3/4

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 6/7

КИЇВ 1999

Черговий випуск “Українського археографічного щорічника”, що виходить у світ, на жаль, із значним запізненням, знайомить читачів з новими працями з історії археографії та суміжних джерелознавчих дисциплін, публікаціями текстів та текстологічними розвідками, історико-джерелознавчими дослідженнями і оглядами широкого хронологічного діапазону, в основі яких лежать актові джерела XVI–XVIII ст., наративні та полемічні пам’ятки XV–XVII ст., документальні й епістолярні матеріали XIX–XX ст., інші джерела, що зберігаються в українських та зарубіжних архівосховищах.

Редакційна колегія

П. С. СОХАНЬ (головний редактор),
Г. В. БОРЯК (заступник головного редактора),
І. М. ЗАБІЯКА, Н. П. СТАРЧЕНКО (відповідальні секретарі),
Я. Р. ДАШКЕВИЧ, Л. А. ДУБРОВІНА, Ю. А. МИЦИК,
В. І. НАУЛКО, Р. Я. ПИРИГ, О. В. ТОДІЙЧУК,
В. І. УЛЬЯНОВСЬКИЙ, В. С. ШАНДРА, Ю. І. ШАПОВАЛ

Підготовлено і видруковано за сприяння
Фонду Катедр Українознавства (ФКУ).
Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ,
фінансується за рахунок благодійних пожертв
українських громад США і Канади

В. В. НІМЧУК (Київ)

**Г. В. БОРЯК. НАЦІОНАЛЬНА АРХІВНА СПАДЩИНА
УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР “АРХЕОГРАФІЧНА
УКРАЇНІКА”: АРХІВНІ ДОКУМЕНТАЛЬНІ РЕСУРСИ
ТА НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ**

Можна сперечатися про час виходу на історичну арену предків українців. Та безперечним є той факт, що іноземні джерела про наших прямих пращурів починаються принаймні з VIII століття. З X століття наш народ має власну писемну документацію про своє далеке і близьке минуле. Отже, майже 13 століть (із різною повнотою та інтенсивністю) нагромаджується архівна україніка, під якою розуміємо різного роду й типу джерела, що стосуються суспільно-політичної та духовної історії українського етносу. Акумулявався справді велетенський масив архівних ресурсів, які зберігаються не тільки в Україні в її сучасних державних кордонах, але й в інших європейських державах, особливо – в сусідніх. Без перебільшення можна сказати, що архівна україніка є скрізь, на всіх континентах, куди доля кидала українців.

У зв'язку з новими сприятливими політичними (на жаль, не матеріально-фінансовими) умовами, котрі склалися в незалежній Україні, черговий раз стала злободенною проблема теоретичного осмислення архівної спадщини українського народу та інших етносів, що проживають у нашій державі, виникло завдання пошуку самих архівних матеріалів і шляхів донесення інформації про архіви та їх фонди до наукової громадськості.

І дуже добре, що за опрацювання цих проблем узявся кваліфікований учений, знавець архівної справи (тривалий час був співробітником архіву), відомий історіограф й організатор науково-дослідної праці. Щасливе поєднання в особі Г.В.Боряка досвідченого архівіста та науковця дозволило йому зі глибоким знанням справи (так би мовити – зсередини і ззовні) поглянути на загальні проблеми актуалізації архівної документальної спадщини українців, обміркувати найраціональніші засоби ознайомлення з нею зацікавлених дослідників.

Автор монографії поставив перед собою цілий блок відповідальних завдань, для розв'язання котрих він використав свої багаторічні спостереження, науково-практичний досвід і здобутки попередників, що трудилися над архівною спадщиною Східної Славії в XIX-XX століттях, надбання світового досвіду (особливо – Європи та Америки).

Докторська монографія Г.В. Боряка багатоаспектна, проте кілька напрямів студій у ній домінують, зокрема:

1. Показ і докази того, що наукова галузь, яку він іменує археографією, – це наука про архівні документальні (в широкому розумінні) фонди в їх сукупності, методи й напрями пошуку нових або розпорошених (роз'єднаних) матеріалів (евристична галузь), про засоби й способи розкриття змісту архівних зібрань із метою донесення інформації про них до дослідників історії та інших зацікавлених осіб, установ, організацій і т.д. (камеральна галузь), про підготовку публікації архівних текстових джерел (едиційна галузь).

2. Розробка камеральної галузі цієї науки, її завдань, методів опису архіву для наукових цілей, особливо опрацювання науково-довідкової статті про джерело (джерела).

3. Визначення ареалу архівної Україніки.

4. Обґрунтування доцільності і реальності археографічного реєстру Україніки.

Сучасні теоретичні проблеми науки неможливо ґрунтовно опрацювати без врахування її історії. Через це монографія Г.В. Боряка наскрізь просякнута історіографічними екскурсами. Прагнення автора з максимальною повнотою розглянути історію проблем та довести правильність своїх міркувань і пропозицій призвело до незвичного для нашого часу розростання обсягу монографії. Проте зайвого в ній майже нічого немає. Дискусійною щодо доцільності внесення в неї може бути хіба що та частина третього розділу, в якій дається огляд досягнень архівів України в описах своїх фондів (с.209-225).

Дисертаційна монографія Г.В. Боряка чітко структурована.

Уже сам “Вступ” (с.4-22) чітко окреслює стан археографії в Україні й проблеми, які стоять перед нинішнім поколінням фахівців. Тут підкреслено важливість камеральних досліджень для досягнення писемно-джерельної спадщини українців, наголошено, що метою дослідження є теоретично-методологічне обґрунтування археографії (за термінологією автора) як цілісної дисципліни із специфічним об'єктом вивчення та завданнями, виокремлення головного її напрямку в нинішніх умовах – створення реєстру національної архівної спадщини України (АРУ). Серед намічених завдань особливої уваги заслуговують: 1. визначення ареалу документальної україніки, обсягу її поняття; 2. визначення предметної сфери камеральних студій, історії їх та сучасного стану; 3. визначення архівних документальних систем другого й третього рівнів; 4. реконструкції джерельної спадщини як частини Національного документального фонду; 5. огляд досвіду створення архівних інформаційних систем в Україні, визначення пріоритетних напрямків праці; 6. вироблення принципів групового та колективного опису та складу конкретної статті про архівні фонди, комплекси, групи документів як базового принципу опису архівних матеріалів.

Розділ перший “Документальні та науково-інформативні ресурси України і проблеми актуалізації архівних фондів” (с.23-68) ставить питання

про те, що архівні фонди (звичайно, в першу чергу – опрацьовані) – це частина інформаційних ресурсів нації, яка працюватиме на потреби суспільства тільки тоді, коли до неї будуть мати доступ інтелектуали. А для цього необхідно удосконалювати діючі та вводити нові інформаційні технології. Автор показує чотири шляхи розвитку технології інформаційної розробки архівних джерел та архівної інформації на основі архівознавчих описів різних видів (с.42-44). Особлива увага звернена на можливість комп'ютерних інформаційних технологій на історію – поняття й терміну українця, його нинішнього змісту (див. особливо с. 44-60), з'ясуванню документальних ресурсів українки.

Шкода, що автор пішов за практикою науково-інформаційного відділу Інституту археографії НАН України, який окремо виділяє українку архівну й рукописну, тоді як друга є частиною першої.

Перший розділ є солідною теоретично-практичною базою другого розділу "Археографія як спеціальна історична дисципліна та її камеральна галузь" (с.69-148).

Розглянувши історію та нинішній стан теорії, докладно вивчивши шляхи українського й усього східноєвропейського архівознавства, методи й методики опрацювання матеріалів та ін. дисертант дав чітке визначення наукової галузі, котру він іменує археографією, розробив й удосконалив її понятійний і термінологічний апарат, довів, що едиційний аспект у ній важливий, але не найголовніший. Це дуже важливо, адже й досі наших студентів навчають, ніби "археография... разрабатывает вопросы теории и методики издания письменных исторических источников"¹.

Пор. також в "Українському радянському енциклопедичному словнику" (Т.1. – Київ, 1986. – С.100): "Археография... – спеціальна (допоміжна) історична дисципліна, що вивчає теорію і практику видання джерел, розробляє принципи і методи публікації документів". Г.В. Боряк справедливо критикує такий погляд на археографію. Але сам він, як і багато наших інших історіографів, вкладає в термін археографія дуже широкий зміст – що його набуло це слово в останні десятиріччя в Україні та в усьому колишньому СРСР (Пор.: "археография... вспомогательная историческая дисциплина, разрабатывающая теорию и методику издания письменных источников". – Москва, 1980. – С.82). Нині термін археографія часто вживають стосовно всіх історичних джерел. На нашу думку, він має стосуватися тільки старовинних пам'яток², а тексти нового й новітнього часу мають бути об'єктом *кайнографії*, або *новографії*.

Варто звернути увагу на те, що й українці в розселенні термін археографія вживають із такою ж семантикою: "допоміжна історична наука, що займається описом і публікацією старовинних письмових документів..."³. Наукову галузь, теоретичні основи й практичні (камеральні) аспекти якої опрацював автор, ми б називали *архівографією*. Адже в полі зору дослідника постійно перебувають архіви й архівні справи, а не різного типу історичні джерела. Частиною архівографії була б тоді археографія й кайнографія (новографія).

Ми згодні з Г.В. Боряком, що зміст поняття обумовлюється його функціонуванням у певному середовищі або галузі знань (с.31), але мусимо звертати увагу на доцільність терміну на його позначення.

Г.В. Боряк із повною підставою твердить, що основна сфера архівографії (в автора – археографії) – науково-довідковий опис як форма введення джерел у науковий обіг. Це відрізняє її від архівознавства, кодикології та інших наукових галузей, адже “об’єктом археографії є архівні документальні ресурси, що охоплюють документальні фонди (власне, первинні ретроспективні архівні джерела) та інформацію про них, що базується на описанні джерел (документальні джерела другого документального рівня)” (с.80). Вона якнайщільніше взаємодіє з джерелознавством та архівознавством, але бере на себе функції актуалізатора архівної спадщини, зняряддя наукового та культурологічного впливу на суспільство. Автор скурпульозно, наполегливо й переконливо доводить, що археографія (в нашій термінології – архівографія) має специфічні завдання та методи, які відрізняють її від архівознавства. Докладно викладено тут історію спроб описів фондів провідних вітчизняних архівних установ.

У третьому розділі “Архівні документальні системи первинного рівня як об’єкт археографічного аналізу” (с.149-225) Г.В. Боряк підіймає проблему зведеної реєстрації національної архівної спадщини у вигляді генерального її опису (описання). Він довів, що треба чітко розрізняти поняття “державний архівний фонд” та “національний архівний фонд” і співвідношення між ними, і запропонував ввести поняття “національно-державний фонд України” та “національна архівна спадщина України”, принципи їх організації. Правда, гадаємо, що ліпше було б сказати “національна архівна спадщина українського народу”, бо Україна тепер є офіційним ім’ям нашої держави. Висунутий автором розгляд архівної спадщини нації в таких аспектах намічає виразні шляхи створення інформації про документальну україніку, реконструкції архівної спадщини українців. Автор довів, що основною обліковою та класифікаційною одиницями зазначених фондів повинен бути архівний фонд документів як комплексу документів, що історично склався, показує принципи класифікації державного архівного фонду, які склалися в минулому. Дуже важливими і повчальними є відомості про вивезення документальних і книжкових зібрань з України. Багато уваги Г.В. Боряк приділив проблемі створення науково-довідкового апарату архівів. Досить докладну інформацію зібрано та проаналізовано про стан науково-довідкових матеріалів в архівах України (історичних, партійних та ін.). Цінною є також і періодизація історії архівної справи й архівознавства в Україні в ХХ ст. і розробки НДА.

Завершальний розділ – четвертий “Камерально-археографічні інформаційні системи та завдання створення археографічного реєстру національної архівної спадщини України” (с. 227-301) характеризується скурпульозним аналізом проблем донесення інформації про документально-архівні скарби до користувача, розглядом раціональних засобів актуалізації справи. Найціннішим у цьому розділі, на нашу думку,

є теоретичне обґрунтування Археографічного (в термінології Г.В. Боряка) реєстру національної архівної спадщини України (у висновках точніше сказано: “україніки”) – та теоретично-практичні рекомендації щодо структури статті в його науково-довідковому апараті. Важливо, що автор визначив три групи матеріалів до АРУ: 1. матеріали державної юрисдикції України; 2. матеріали спільної спадщини держав, у склад яких входили землі нинішньої української держави; 3. матеріали, що можуть розглядатися як такі, що мають стосунок до українства (україніки). Пильної уваги заслуговують визначені й деталізовані автором сфери (зони) наукового аналізу: I. Джерело походження самих архівних документальних комплексів. II. Зміст інформації цих комплексів. III. Часові координати. IV. Просторові координати. V. Форми передачі інформації (матеріальних описів). VI. Евристична сфера (особливо багато новацій саме в цій рубриці, в якій ідеться про долю архівних матеріалів, фондів). Така структура опису дозволить створити неперевершений науково-довідковий апарат, що призведе згодом до повної інвентаризації і публікації всієї збереженої архівної спадщини українців, дасть інформацію про втрачені її ланки.

Стислі “Висновки” (с.302-306), що їх сформулював автор монографії у результаті докладних, глибоких студій над проблемами сучасної теорії та методики актуалізації архівної документальної спадщини українського народу, відбивають суть досягнень Г.В.Боряка й не викликають жодних зауважень.

Докторська монографія Г.В. Боряка пересвідчує нас, що її автор є одним із провідних фахівців України в галузі архівного джерелознавства – теоретиків і практиків науки, вчений, задіяний у кількох важливих проектах осягнення архівної спадщини нації, творець одного з найосаженіших проектів освоєння архівної україніки. У переробленому і скороченому варіанті дослідження Г.В.Боряка може стати цінним підручником для вузів і коледжів.

¹ Специальные исторические дисциплины (Утверждено Советом учебно-методического кабинета высшего образования в качестве учебного пособия для студентов специальности 07.00.09. “Историография и источниковедение”). – Киев, 1992. – С.34.

² Німчук В.В. Правила видання пам’яток, писаних українською мовою та церковно-слов’янською української редакції. – Ч.1 / Проект. – Київ, 1995. – С.6-7.

³ Енциклопедія українознавства. – Т.1. – Перевид. в Україні. – Львів, 1993. – С.62.